

Ο φασισμός πριν στρατολογήσει ιδέες στρατολογεί ψυχές

«Το πιο τρομακτικό με το κακό είναι ότι μπορεί να γίνει κοινότοπο», λέει η Hannah Arendt και μας τοποθετεί στο κέντρο αυτού για το οποίο πρόκειται να σκεφτούμε και να συζητήσουμε σήμερα.

Η σαγήνη του φασισμού, μια φράση ήδη προκλητική και δυσάρεστη στα αυτιά μας, είναι ξανά επίκαιρη, όπως ακούσαμε ήδη από τον Κωστή και τον Πέτρο. Θα επιχειρήσω κάποιες σκέψεις για τη βία, την εφηβεία, τη γοητεία της δύναμης και της συμμορίας, και για όσα συμβαίνουν μέσα μας όταν κυριαρχεί η ρητορική και η πράξη του μίσους.

Κάποιες έννοιες θα σας είναι οικείες, κάποιες ίσως άγνωστες και κάποιες μπορεί να τις χρησιμοποιούμε με διαφορετικό τρόπο. Γι' αυτό, μη διστάσετε να τις αποσαφηνίσουμε αργότερα, στη συζήτηση.

Πριν συνεχίσω, θα ήθελα να ευχαριστήσω τη φίλη Ολυμπία, τον Κωστή και τον Πέτρο, και να δηλώσω την τιμή μου που βρίσκομαι εδώ με την Μαγδα Φύσσα (...). Αλλά θα ήθελα και να μου επιτραπεί να μνημονεύσω έναν σύντροφο, γνώριμο στους περισσότερους από εμάς, που πριν λίγες ημέρες έφυγε από τη ζωή: τον Δημήτρη Σερεμέτη.

Τον ψυχίατρο που έδινε γενναία μάχη με τη δαιμονισμένη σκέψη του, την οποία κατόρθωνε τελικά να κρατά διαυγή. Τον πανταχού παρόντα Δημήτρη, που και σήμερα θα στεκόταν σε μια από τις μπροστινές καρέκλες και θα συνεισέφερε με τη βαθιά, στοχαστική του τοποθέτηση αλλά και το ζωηρό του χιούμορ. Θα μείνει μια αλησμόνητη μορφή σε κάθε σύναξη για την ψυχανάλυση και τη φιλοσοφία, αλλά και σε κάθε αγώνα στους δρόμους της Αθήνας και της Καλαμάτας μαζί με τους συντρόφους του. Ας τον θυμόμαστε για την επίμονη και αδιάλειπτη παρουσία του σε όλα όσα κάνουν έναν άνθρωπο καλύτερο!

Επανερχομαι, τώρα, στο δυσάρεστο ερώτημα, που θα μπορούσε να είναι και ο τίτλος της ομιλίας μου: Τι είναι αυτό που κάνει τις ακροδεξιές ομάδες -και άρα τη ρητορική του μίσους- ελκυστικές στους νέους; Τι συναντούν οι άνθρωποι μέσα τους ώστε να γοητεύονται τόσο; Και τι είναι αυτό που συμβαίνει μέσα στις ίδιες τις ομάδες, μέσα σε αυτές τις οργανώσεις-συμμορίες; Και τελικά, πώς -και αν- αυτό αντιμετωπίζεται;

Αν προσπαθήσουμε να καταλάβουμε αυτό το κοινωνικό σύμπτωμα μόνο πολιτικά ή μόνο κοινωνιολογικά, κάτι σημαντικό κινδυνεύει να μας διαφύγει.

Η ψυχανάλυση, από την αρχή της, μας διδάσκει ότι όταν ένα φαινόμενο επιστρέφει τόσο επίμονα στην ιστορία, αξίζει να αναρωτηθούμε όχι μόνο τι σκέφτονται οι άνθρωποι γι'

αυτό, αλλά και τι επιθυμούν, τι φοβούνται, ποια αγωνία προσπαθούν να ανακουφίσουν και ποιο κενό προσπαθούν να γεμίσουν. Γιατί τις περισσότερες φορές δεν είναι οι ιδέες που κινούν τον άνθρωπο. Είναι οι ανάγκες μας, που αναζητούν μια ιδέα για να την «φορέσουν».

Κι έτσι, το πιο δύσκολο ερώτημα δεν είναι γιατί υπάρχουν άνθρωποι που στοιχίζονται πίσω από τη ρητορική και τη δράση του μίσους, αλλά γιατί το μίσος -ακροδεξιό και όχι μόνο- μπορεί, ορισμένες φορές, να μοιάζει τόσο απαραίτητο για τον ψυχισμό.

Ας ξεκινήσουμε με μια διάκριση που, νομίζω, έχει σημασία: ο θυμός και το μίσος. Δύο πράγματα κοντινά αλλά όχι ίδια.

Ο θυμός είναι ένα βαθιά ανθρώπινο συναίσθημα. Γεννιέται μέσα στη ματαίωση, την αδικία και την απώλεια. Είναι πολλές φορές η πρώτη μας αντίδραση όταν κάτι πολύτιμο κινδυνεύει ή όταν αισθανόμαστε ότι δεν ακουγόμαστε. Ο θυμός μπορεί να γίνει λόγος, διαμαρτυρία, δημιουργία, διεκδίκηση. Μπορεί να γίνει η αρχή μιας αλλαγής. Και εδώ το ξέρουμε καλά αυτό.

Το μίσος, αντίθετα, μοιάζει να ακολουθεί μια διαφορετική διαδρομή. Δεν επιδιώκει απλώς να εκφράσει τον πόνο ή την οργή. Χρειάζεται να μετατρέψει τον άλλον από πρόσωπο σε αντικείμενο. Σε κάποιον που δεν χρειάζεται να γίνει κατανοητός, αλλά να αποκλειστεί, να ταπεινωθεί ή να εξαφανιστεί. Με την εμφάνιση του μίσους συνήθως συμβαίνει κάτι πολύ σημαντικό: δεν βρισκόμαστε πλέον στον χώρο των ιδεών, αλλά περνάμε στο κατώφλι της πράξης. Ο φασιστικός λόγος δεν είναι μόνο λόγια. Είναι λόγος που προετοιμάζει και νομιμοποιεί πράξεις, και μάλιστα οριστικές, όπως οι δολοφονίες. Και ως τέτοιος χρειάζεται να αντιμετωπίζεται, όπως ακούσαμε και πριν από τον Πέτρο.

Ο πολιτισμός γεννήθηκε -και υπάρχει, όσο υπάρχει- ακριβώς επειδή ορισμένες πράξεις δεν τις διαπραγματευόμαστε. Τις απαγορεύουμε. Δεν συζητάμε αν κάποιος μπορεί να ξυλοκοπηθεί επειδή είναι μετανάστης, Ρομά, ομοφυλόφιλος ή ανάπηρος. Δεν συζητάμε αν ένας άνθρωπος δικαιούται να υπάρχει. Αυτό είναι το θεμέλιο του πολιτισμού. [[Φυσικά, μέσα στο κανιβαλικό και διαστροφικό καπιταλιστικό σύστημα, ο πολιτισμός εκπίπτει. Η αξία των δεσμών, η αξία της ανθρώπινης ζωής, δεν είναι πλέον δεδομένη, αντιθέτως!]]

Στο σημείο αυτό αξίζει να κάνουμε ένα βήμα πίσω. Όχι στην πολιτική ιστορία, αλλά στην ιστορία του ανθρώπινου ψυχισμού. Το μίσος και η βία δεν ξεκινούν όταν ένας άνθρωπος απειλεί ή χτυπά έναν άλλον. Ξεκινούν πολύ νωρίτερα, μέσα στην εμπειρία της ανθρώπινης αβοηθησίας.

Το βρέφος γεννιέται ίσως το πιο εξαρτημένο από όλα τα έμβια όντα. Μαζί με την ανάγκη του για τον Άλλον γεννιέται και η πρώτη του ματαίωση. Ο Άλλος δεν είναι πάντοτε εκεί, δεν μπορεί να καλύψει κάθε του ανάγκη. Έτσι, η αγάπη και η οργή του για τον φροντιστή εμφανίζονται σχεδόν μαζί. Δεν είναι αντίθετα συναισθήματα, είναι δύο όψεις της ίδιας σχέσης με το αντικείμενο από το οποίο εξαρτόμαστε.

Η ψυχανάλυση μελετώντας αυτά, μάς βοήθησε έτσι να σκεφτούμε ότι η επιθετικότητα δεν είναι ένα ατύχημα της ψυχικής ζωής αλλά μία από τις δυνατότητές της. Μπορεί να στραφεί προς τον εαυτό μας ή προς τον άλλον. Αλλά και καμιά φορά, μας θυμίζει ότι συμβαίνει κάτι παράδοξο όταν κάποιος έχει γνωρίσει τη βία: αντί να παραμένει στη θέση εκείνου που φοβάται, ταυτίζεται με εκείνον που τον φόβισε. Είναι αυτό που ονομάζουμε **ταύτιση με τον επιτιθέμενο**. Σαν εκείνος που δέχεται την επίθεση να δανείζεται τη δύναμή του, γιατί δεν αντέχει να αισθανθεί ξανά τόσο αβοήθητος. Έτσι, ο ψυχισμός κινδυνεύει να οργανωθεί γύρω από ένα σκληρό δίλημμα: ή θύμα ή θύτης.

Από αυτή τη σκοπιά γίνεται πιο κατανοητό γιατί οι ακροδεξιές ομάδες -όπως και άλλες συμμορίες -ας θυμηθούμε τα πρόσφατα τρομακτικά γεγονότα με τις ναρκοσυμμορίες στην Καλλιθέα και στα Εξάρχεια- ασκούν τόσο μεγάλη έλξη. Δεν προσφέρουν πρωτίστως μια ιδεολογία. Προσφέρουν έναν τόπο ταυτίσεων, έναν τόπο που οι αδύναμοι μπορούν να νιώσουν προσωρινά δυνατοί..

[[Μια πρόσφατη ολλανδική έρευνα σε 1.167 νέους ηλικίας 15 έως 26 ετών επιβεβαιώνει, κατά κάποιον τρόπο, αυτήν την υπόθεση. Οι ερευνητές δεν βρήκαν μία ενιαία ομάδα, αλλά διαφορετικές διαδρομές προς τη ριζοσπαστικοποίηση. Μόλις 75 νέοι ανήκαν στην ομάδα της έντονης βίαιης ακροδεξιάς ριζοσπαστικοποίησης, ενώ 287 βρίσκονταν σε ένα ενδιάμεσο στάδιο, γοητευμένοι από τη βία χωρίς να έχουν ακόμη πλήρως ταυτιστεί με την ιδεολογία. Αυτό ίσως επιβεβαιώνει ότι η βίαιη ακροδεξιά ριζοσπαστικοποίηση δεν αρχίζει πάντοτε από τις ιδέες. Συχνά προηγείται η γοητεία της δύναμης, της βίας και της ομάδας, ενώ η ιδεολογία έρχεται αργότερα για να νομιμοποιήσει αυτό που έχει ήδη επιλέξει ο ψυχισμός.]]

Εκεί λοιπόν όπου ο πολιτισμός -και κυρίως οι δικές μας ιδέες για μια άλλη κοινωνία- απαιτούν να αντέξουμε τη ματαίωση και την αβεβαιότητα, οι ομάδες αυτές υπόσχονται την παντοδυναμία, την βεβαιότητα και την ψευδαίσθηση μιας αδελφότητας.

Οι άνθρωποι άλλωστε δεν συνδέονται μόνο μέσα από την αγάπη. Συνδέονται και μέσα από τη συνενοχή, την κοινή παράβαση και, πολλές φορές, το κοινό μίσος. Ο κοινός εχθρός

γίνεται συχνά πιο συνεκτικός από μια κοινή αξία. Γι' αυτό, όταν προσπαθούμε να αποσπάσουμε έναν νέο από μια τέτοια ομάδα, δεν του ζητάμε απλώς να αλλάξει ιδέες. Του ζητάμε να αποχωριστεί τον τόπο όπου ένωσε, έστω και με έναν διαστρεβλωμένο τρόπο, ότι ανήκει.

Και εδώ θα ήθελα να επιστρέψω σε κάτι χλιοειπωμένο, αλλά και τόσο σημαντικό: στον ναρκισσισμό. Ζούμε μέσα σε έναν πολιτισμό που αποθεώνει την ισχύ -κυρίως την οικονομική- και την επιβολή, ενώ αντιμετωπίζει τη φροντίδα και τη σχέση ως αδυναμίες. Θαυμάζουμε ευκολότερα εκείνον που επικρατεί παρά εκείνον που σκέφτεται, εκείνον που κυριαρχεί παρά εκείνον που μπορεί να σχετίζεται.

(θέλω εδώ να φέρω ένα παράδειγμα που μπορεί να ακουστεί προκλητικό: Συχνά συζητάμε ότι τα νέα παιδιά και οι φοιτητές σήμερα δουλεύουν πολύ περισσότερο από ό,τι παλιότερα και αυτό το συνδέουμε μόνο με την οικονομική κατάρρευση της ελληνικής οικογένειας... ξεχνάμε όμως ότι εκτός απ' αυτό, συμβαίνει και κάτι ακόμη, εξίσου επικίνδυνο κατά τη γνώμη μου...στους νέους και στους φοιτητές σήμερα φαίνεται όλο και πιο αδιανόητο να ζουν χωρίς χρήματα, όπως συνέβαινε σε πολλούς από εμάς κάποτε, όταν συχνά αντιμετωπίζαμε την έλλειψη χρημάτων όχι ως ένα τεράστιο ναρκισσιστικό πλήγμα ή ως μια ντροπιαστική για μας συνθήκη, αλλά ακόμα και με περηφάνεια και ταξική μαγκιά. Σήμερα, κάποια χρόνια αργότερα, αυτή η περηφάνεια δεν φαίνεται να υπάρχει. Ο ναρκισσισμός έχει επικρατήσει).

Προχωρώντας, γεννιέται και το πιο δύσκολο ερώτημα. Τι κάνουμε όταν πια βρισκόμαστε ενώπιον αυτού του φαινομένου, όταν βρισκόμαστε μπροστά σε μια ήδη οργανωμένη ομάδα? Όταν έχουμε απέναντί μας, στο σχολείο ή στο σπίτι, μια μικρή συμμορία; Όταν βρίσκουμε στο κινητό του παιδιού μας, όπως συνέβη στην Αλεξανδρούπολη, μηνύματα που καλούν σε πογκρόμ;

Η κατανόηση της ψυχικής πραγματικότητας του εφήβου είναι αναγκαία, αλλά δεν αρκεί. Όταν ο θυμός έχει ήδη μετατραπεί σε βία, η πράξη χρειάζεται να συναντήσει ένα αυστηρό και αδιαπραγμάτευτο όριο. Όχι ως εκδίκηση ούτε ως ταπείνωση, αλλά ως μια εμπειρία που επιτρέπει στον άνθρωπο να ξανασυναντήσει τον Άλλον, την ευθύνη και την πραγματικότητα των σχέσεων..

Εδώ, κατά τη γνώμη μου, βρίσκεται και μία από τις μεγαλύτερες δυσκολίες των σημερινών γονέων και εκπαιδευτικών και κυρίως όσων προέρχονται από τους «χώρους» μας. Φοβούνται τόσο πολύ μήπως γίνουν αυταρχικοί, ώστε δυσκολεύονται να ασκήσουν με

σαφήνεια τη λειτουργία των ορίων -και της τιμωρίας, ας μη φοβόμαστε πια τόσο τη λέξη. Και ας μην φοβόμαστε να μιλήσουμε και να παραδεχτούμε τον δισταγμό μας να λειτουργήσουμε θεσμικά και να «καλέσουμε σε συνέπειες». Κι ενώ δικαιολογημένα απομακρυνθήκαμε από τις αυταρχικές παιδαγωγικές του παρελθόντος, σήμερα κινδυνεύει κάθε συνέπεια να θεωρηθεί απόρριψη, κάθε όριο βία και κάθε σαφής ονομασία μιας βίαιης πράξης στιγματισμός. Χωρίς να το καταλαβαίνουμε, η κατανόηση μπορεί να μετατραπεί σε ανοχή και, τελικά, σε συνενοχή... (θα ήθελα να αναφερθώ περισσότερο στις σύγχρονες θεωρίες μιας αλλόκοτης διαπαιδαγώγησης αλλά δεν είναι για αυτό το πανελ)

Η βία, όπως καλά γνωρίζουμε, χρειάζεται να συναντά τις δημοκρατικές διαδικασίες, τα όρια και τις συνέπειές τους. Η ανοχή, η ατέρμονη στάση «μία ακόμη ευκαιρία για συζήτηση ή για ένα workshop», οδηγεί τελικά στην υποτίμηση των ενηλίκων και στην περιφρόνηση κάθε μορφής ορίου, θεσμού και διάρθρωσης της ιεραρχίας. Γι' αυτό, θα ξαναπώ πως όλα θα πρέπει να ξεκινούν από την «καθαρή» ονομασία μιας τέτοιας πράξης.

Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι αυτό που συμβαίνει με τη λέξη «μπούλινγκ». Έχει επαναληφθεί τόσο πολύ, ώστε κινδυνεύει να μετατραπεί σε μια σχεδόν άδεια (κούφια) λέξη. Το μπούλινγκ δεν είναι απλώς «ένα επεισόδιο στο προαύλιο» ή «παιδιά που πειράζονται μεταξύ τους». Θα δανειστώ τον ορισμό που δίνει ο Νίκος Σιδέρης στο βιβλίο του Δύναμη και βία στην εφηβεία: **«Ο σχολικός εκφοβισμός είναι η απόλαυση του κακού που ασκείται μέσα από μια σκόπιμη και ασύμμετρη βία απέναντι σε έναν πολύ πιο αδύναμο στόχο»**. (στο σημείο αυτό θα μπορούσαμε να θυμηθούμε και λειτουργίες όπως ο σαδισμός και ο μαζοχισμός, που δεν θα αναπτύξω λόγω του περιορισμένου χρόνου, αλλά θα μπορούσαν να συνεισφέρουν στη συζήτηση ψυχαναλυτές που βρίσκονται εδώ, όπως ο κος Αλεξανδριδης)

(Στο σημείο αυτό θα φέρω πάλι μια εικόνα όπως προέκυψε από μια συζήτηση με ανθρώπους του Αντιφασιστικού Δικτύου. Συχνά γονείς και εκπαιδευτικοί που έχουν να αντιμετωπίσουν πράξεις βίας, στρέφονται με κατανόηση προς τον θύτη, τον μαθητή που βρέθηκε μπλεγμένος για παράδειγμα στα δίχτυα ακροδεξιών ομάδων ή συμμοριών, ένα αξιοθρήνητο φυσικά πρόσωπο, αλλά δυστυχώς συζητούν πολύ λιγότερο για το θύμα. Έτσι, όταν με μεγάλο κόπο και μετά από κινητοποίηση κατορθώνουν να καλέσουν τους γονείς στο σχολείο, ενδέχεται να πουν: «το παιδί σας έχει κάποιες ακραίες ιδέες», αντί να ονομάσουν την πραγματικότητα που είναι ότι το παιδί τους δεν έχει πια ιδέες αλλά έχει περάσει στην περιοχή του «ποινικού»).

Ο καταλογισμός της πράξης δεν είναι αντίθετος με την κατανόηση του ανθρώπου. Είναι ο δρόμος μέσα από τον οποίο η πράξη μπορεί να γίνει ξανά αντικείμενο σκέψης. Πώς αλλιώς θα κινητοποιηθεί ένας μαθητής να σκεφτεί ξανά, αν δεν χάσει και κάτι; Η ψυχανάλυση μας θυμίζει πάντα ότι κάθε διαδικασία σκέψης είναι το αποτέλεσμα μιας έλλειψης..

Κάπως έτσι, μια ανάλογη στρέβλωση, συμβαίνει και με την έννοια της δύναμης. Οι ομάδες της Ακροδεξιάς παρουσιάζουν ως δύναμη την επιβολή, τον εκφοβισμό και την κυριαρχία. Κι όμως, η δύναμή τους, η βία τους, σχεδόν ποτέ δεν στρέφεται απέναντι στον πραγματικά ισχυρό. Αναζητά τον πιο αδύναμο, τον πιο μόνο, τον πιο ευάλωτο. Στηρίζονται ακριβώς σε αυτή την ασυμμετρία.

Χρειάζεται λοιπόν ως γονείς οι καθηγητές να ξαναδώσουμε και στη δύναμη το πραγματικό της νόημα και να τη διακρίνουμε από την ψευτομαγκιά, που έχει πάντα ανάγκη έναν πιο αδύναμο για να επιβεβαιωθεί. Η δύναμη φαίνεται στην ικανότητα να συγκρατεί κανείς τη δική του βία, να αντέχει τη ματαίωση, να αναλαμβάνει την ευθύνη των πράξεών του και να προστατεύει εκείνον που δεν μπορεί να προστατεύσει μόνος του τον εαυτό του (βλέπε τις δράσεις αλληλεγγύης πολλών ομάδων εδώ, ακόμα και του ρουβίκωνα που όταν επιχειρούν, επιχειρούν να συγκρούονται με τα συμφέροντα των ισχυρών).

Κι έτσι, με αυτά και τα άλλα, γυροφέρνουμε το ερώτημα όχι μόνο πώς θα αποδομήσουμε τη γοητεία της Ακροδεξιάς, αλλά πώς θα μπορέσουμε να δημιουργήσουμε χώρους -και τί θα ναι αυτοί- όπου ένας νέος άνθρωπος θα αισθάνεται ότι ανήκει χωρίς να χρειάζεται να μισήσει, να διαφέρει χωρίς να απειλείται, αλλά και επίσης να μπορεί να γοητεύεται. Γιατί η νιότη -και όχι μόνο η νιότη- χρειάζεται πάντα και τη σαγήνη της!

Κι ενώ αυτό δεν μπορούμε να το απαντήσουμε εξολοκλήρου σήμερα, μπορούμε να πούμε ότι ένας τέτοιος χώρος είναι το Αντιφασιστικό Δίκτυο Παιδείας. Ένας χώρος που μας δίνει την ευκαιρία να σκεφτούμε το φαινόμενο της Ακροδεξιάς χωρίς απλουστεύσεις και χωρίς τις εύκολες βεβαιότητες στις οποίες τόσο συχνά γλιστράμε.

Θα ήθελα να κλείσω αισιόδοξα με κάποιους στίχους των Social Waste, που θα ακούσουμε μετά, γιατί μιλούν καλύτερα από εμένα γι' αυτό που θα θέλαμε να ξαναγίνουν οι δικές μας ομάδες:

*«Εγώ τις πόλεις τις φαντάζομαι συντρόφους
Που ξέρουνε τα μυστικά και τα κρυμμένα μου,
Κλείνουν το μάτι και με ίδιους τους τρόπους
Θυμίζουν κάτι πρόσωπα αγαπημένα μου.»*